

A TATÁRJÁRÁS KORI KINCSHORIZONTRÓL*

Bevezetés

A *tatárjárás*nak nevezett, 1241–1242-ben bekövetkezett tragikus eseménysorozatot, ahhoz képest, hogy történelmi mércével milyen rövid ideig tartott, felmérhetetlen pusztítással járt együtt, amit a történettudomány korábban kizárólag az írott forrásokból ismert,¹ konkrét tárgyi emlékeit csupán az utóbbi évtizedekben sikerült azonosítani.

Jelenleg, a régészeti feltárások nyomán, több helyen kiválóan megfigyelhetők ennek nyomai, de az első lelet típus, amely egyértelműen jelezte a pusztítás mértékét, az éremleletek voltak. Napjainkban szinte közhelyszerűen beszélünk tatárjárás kori kincshorizontról, pedig ennek felismerése nem volt mindig magától értetődő, kimutatásának kezdete alig 50-60 évre nyúlik vissza. Annak az állításnak a hangoztatása ugyanis, hogy a pénzérme a legfontosabban keltezhető régészeti tárgy típus, bár alapvető igazság, egyben némiképp félrevezető is. Még az évszám nélküli pénzek készítésének kora is igen szűk – évtizedes – időhatárokra belül megállapítható, szemben például az Árpád-kori kerámiával, melynek esetében a keltezés évszázados pontosságú. Az viszont, hogy ezeknek összessége, a tucatnyi, több száz, akár több ezer érme által alkotott kincslelet mikor került a földbe, vagy megfordítva a kérdést: mi lehetett az oka annak, hogy ott is maradt, és csak évszázadokkal később bukkant elő, már más megközelítést igényel, hiszen a készítés és a földbe kerülés között eltelt időt nehéz megállapítani.² Amikor előkerül egy éremlelet, az első kérdések mindig ugyanazok: ki, mikor és miért rejtette el, illetve mi lehetett az oka, hogy ott is maradt, hiszen, ahogy mondani szokás, az éremkincs természetes tartózkodási helye a földben van, és ez fokozottan érvényes arra az időszakra, amikor még nem léteztek pénzintézetek. Előkerül tehát egy kincs, a feldolgozója meghatározza a benne lévő pénzeket, megállapítja a lelet összetételét, készítésük korát, a záróveretet, ami a legfiatalabb darab, ily módon nagyjából meg tudja állapítani, mely időpont után rejthették el, azaz a klasszikus *terminus post quem* datálási módszert alkalmazza. Ezután szorgosan elkezd keresgélni egy olyan történelmi eseményt, amely térben és időben a legközelebb áll a szóban forgó lelethez. Lehet ez egy csata, járvány, természeti katasztrófa, de akár helyi hatalmaskodás dokumentált megtörténte. Pedig a dolgok hátterében sokszor akár személyes tragédia is állhat: a családfő a vagyont elásva tartotta, kizárólag ő tudott róla, aztán

* A közlemény az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) és „A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései” című NKFIH (128880) projekt keretében készült.

¹ *Spalato* 1981.; *Rogierius* 1981.

² Aranypénzek esetében nem számít különlegesnek a készítés és az elrejtés között eltelt akár kétszáz esztendőnyi forgalmi idő sem, ahogy a kassai és az újfehértói leletek egyaránt tartalmaztak XV. század eleji és XVII. század végi vereteket. *Budaj* 2007.; *Tóth – Ulrich* 2007. A kis értékű ezüstpénzek persze jóval rövidebb ideig maradtak forgalomban.

váratlanul elhalálozott. Az örökösök keresték egy darabig, sokszor emlegetve közben a bizalmatlan, titkolózó öreg nevét, majd kénytelen-kelletlen feladták a kutakodást, és a kincs a földben maradt, mígnem hét évszázaddal később, az 1950-es években a mélyszántás megindulásával ismét napvilágra bukkant. Ilyen esetek gyakorta előfordulhattak, de ezek nyilvánvalóan kívül esnek a kutathatóság határain, ezért érdemes az éremleleteket tágabb kontextusban vizsgálni. Amennyiben nagyobb földrajzi területen hasonló összetételű és korú éremleletek kerülnek elő, azok már kincsazonosítót alkotnak. Ha csupán egy leletet ismerünk, amely 1230 és 1240 között készült pénzekkel záródik, még nem lehetünk biztosak benne, hogy azt mikor rejtették el. Ha azonban már több tucatnyi hasonló sikertelen azonosítási, ráadásul egy országnyi területen elszórva, egymástól több száz kilométer távolságra, akkor már joggal gyanakodhatunk arra, hogy ugyanaz az esemény áll elrejtésük hátterében: ez pedig esetünkben logikus módon nem lehetett más, mint az 1241–1242. évi tatárjárás.

A legkorábban dokumentált tatárjárás kori kincsleletet Keresztesi József szalacsi prédikátor közölte 1795-ben írt kéziratában,³ aki sajnálatos módon X. századi pénzeknek gondolta a két-háromszáz évvel később vert friesachi denárokat.⁴ A pénzek éremképéről viszont szerencsére olyan plasztikus leírást adott, melynek alapján kiválóan meg lehetett határozni őket, és rekonstruálni a lelet összetételét.⁵

Bár egyes leletek esetében már korábban is felmerült, hogy elrejtésére a tatárjárás idején került sor,⁶ csak az 1950–1960-as évekre állt rendelkezésre olyan mennyiségű adatsor, melyek alapján elkezdett kirajzolódni a lelethorizont. Király Ferenc a magyar és külföldi pénzeket egyaránt tartalmazó örkénypusztai lelet közlése kapcsán⁷ 13 hasonló összetételű kincsel számolt,⁸ míg Tari László már 20 darabot sorolt fel.⁹ Parádi Nándor széles körű anyaggyűjtései¹⁰ tovább szaporították a számukat, sőt, ő már általános „leletdömpingről” beszélt.¹¹ Gedai István a Kárpát-medence pénzforgalmában jelentős szere-

³ „Ezen pénzek anno 1789. Augustus elein Szalatson találtattak a’ földben egy új csuporban némely aszszonyi ékességekkal, nyakbavaló aranyboglár, fülönfüggők, karperec ’s gyűrűkkel. A’ számok volt 240, mellyek vagy tűz, vagy ellenség előtt rejtetődtek a’ földbe. Kétségtől nem mezőn, hanem lakhelyen, és így Szalats olly régi helység, hogy már a’ magyarok kijöveteleik előtt is lakták ezt a’ géták vagy sarmatak maradékai, a’ minthogy ez valóságos Tóth név is Zalats, ma is fél része Tóth utcának hivatik.” *Keresztesi* 1795. 50–51. o.

⁴ „Olly pénzek, mellyeket a’ pogány magyarok prédába kaptak, és seculo X. éltek véle.” Szerinte Taksony (nála: Toxus) vezér Karintiába vezetett kalandozásai révén kerültek hazánkba ezek a pénzek. *Keresztesi* 1795. 39. o.

⁵ Keresztesi leírása alapján V. Székely Györgynek sikerült rekonstruálnia egy tatárjárás kori, érméket és ékszereket tartalmazó vegyes kincsleletet, amelyben egyaránt megtalálhatóak voltak a salzburgi érsekség, a karintiai hercegség, az aquilejai érsekség, a trieszti püspökség és a kölni érsekség XII–XIII. századi veretei. *V. Székely* 1991–1992.

⁶ Huszár Lajos például úgy tette az abonyi lelet elrejtésének idejét a XIII. század közepére, „közelebről pedig az 1240 körüli évekre”, hogy a *tatárjárás* kifejezést meg sem említette, sőt a leletben lévő magyar pénzeket III. Béla korára keltezte. *Huszár* 1945. 73. o.

⁷ „Leletünk elrejtési idejét a pénzek verési idejének alapján az 1235–1240 közötti évek valamelyikére tehetjük. Valószínű, hogy a tatárok okozta veszély kényszerítette egykori tulajdonosát az elrejtésre.” *Király* 1953–1954. 12. o.

⁸ *Király* 1953–1954. 11. o.

⁹ *Tari* 1964–1965.

¹⁰ *Parádi* 1963.; *Parádi* 1975.

¹¹ „A XIII. század első felében 1240 körül a nagyobb számú leleteket világosan magyarázza az országra hirtelen rázúdult és végigpusztító tatárjárás.” *Parádi* 1963. 221. o. „A XIII. században viszont 1240 körül – a magyar középkor folyamán először – egyszerre megsokasodtak [az éremleletek], amelynek magyarázatát az

pet játsszó külföldi eredetű veretek összegyűjtése kapcsán figyelt fel a jelenségre,¹² amelyet több művében is kiemelt,¹³ míg nem V. Székely György már másfélszáz tatárjárás kori leletről beszélt.¹⁴

A Magyar Nemzeti Múzeum *A Tatárjárás 1241–42* című kiállításához készült katalógusban nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy összeállítsam a tatárjárás korához köthető kincsleletek listáját.¹⁵ Szokás szerint alig néhány hét állt a rendelkezésre a leletkataszter elkészítésére, amelybe így nem kevés pontatlanság is belekerült, sőt több lelet ki is maradt belőle. A leletek száma egyébként az azóta eltelt közel másfél évtized alatt folyamatosan bővült, és nyilván most sem tudnék pontos számot mondani, hogy jelenleg hány olyan lelet és kisebb-nagyobb lelettöredék ismert a Kárpát-medence területéről, amelyet a tatárjárás eseményköréhez lehetne kapcsolni, mennyiségük mindenesetre valahol 100 és 150 között mozoghat. Hatalmas szám ez, melynek jelentősége akkor válik igazán érthetővé, ha összehasonlítjuk más időszakok leletanyagával. A teljes Árpád-kor időszakában, vagyis háromszáz év vonatkozásában összesen körülbelül 150 lelettel számolhatunk – a tatárjárás kori leleteken kívül. Bár távlati hatásait tekintve a mohácsi csatát lehetne egyszerre említeni vele, de ennek leletanyaga messze eltörpül mellette. Történeti jelentőségében és leletgazdagságában csupán egyetlen időszak mérhető a tatárjáráshoz, mégpedig a tizenöt éves háború időszaka. Az ebből a korból származó leletek száma szintén elérheti a másfél százat, igaz, ebben az esetben másfél évtizednyi időtartamról van szó.

Ne felejtjük el viszont, hogy (minimum) két alapvető feltételnek teljesülnie kellett ahhoz, hogy ilyen mennyiségű leletanyag maradjon ránk. Az egyikről már szó esett, nevezetesen egy országnyi területre egyidejűleg kiterjedő katasztrófáról. A másik feltétel az, hogy legyen mit elrejtteni. Szilárd meggyőződésem: amennyiben a tatárjárásra száz évvel korábban került volna sor, azaz a XII. század közepén, nem valószínű, hogy ilyen mennyiségű éremleletről beszélhetnénk. A pénzforgalom abban az időben ugyanis nagyságrendekkel alacsonyabb volumenű volt, ahogy az a XIII. század közepének vonatkozásában még Erdély területén is adatolható, ahogy arról a későbbiekben még szó fog esni.

---

országra zúduló és csaknem az egész országot végigpusztító tatárjárásban kereshetjük.” „A magyar középkor folyamán először – az országra hirtelen rázúduló tatárjárás következtében a XIII. század negyvenes éveie elején a lakosság pénzét és gyakran ezzel együtt ékszereit is tömegesen rejtette el.” *Parádi* 1975. 154. o.

¹² *Gedai* 1969.

¹³ „Említettük, hogy ezek a nyugati pénzek [ti. a friesachi denárok] elborították az egész országot. E korszak leletei szinte kivétel nélkül az 1241-es tatárbetöréssel hozhatók kapcsolatba, ekkor tehát pontos keresztmetszetet kapunk az ország pillanatnyi pénzforgalmáról, hiszen mindenki elrejtette az éppen tulajdonát képező értékét, pénzét.” *Gedai* 1969a. 254. o. „1241-ben a tatárok feldúlták az egész országot. Közelgő pusztításuk hírére a lakosság elrejtette értékét, s menekült. Országunk katasztrófájának mértékét közvetlenül bizonyítják azok az elrejtett kincsek, amelyeket ma már csak mint régészeti leleteket tarthatunk nyilván.” *Gedai* 1969b. 100. o.

¹⁴ „A lelettömeg elrejtésének magyarázatául az 1241–1242. évi tatárjárás szolgál, amely a magyar történelem egyik legsúlyosabb megrázkódtatása volt. A XIII. század második negyedéből származó, több mint másfélszáz éremlelet.” *V. Székely* 1994. 118. o.

¹⁵ *Tóth* 2007.

A leletek összetétele

Egy tipikus tatárjárás kori éreleletet (avagy ékszereket és veretlen ezüstöt is tartalmazó vegyes kincsleletet) alapvetően két veretcsoport alkothat, amelyeknek egymáshoz viszonyított számaránya különbözhet, sőt léteznek csupán az egyik vagy másik csoporthoz tartozó pénzekből álló kincsek is. A külföldi fizetőeszközöket a XII–XIII. századi, úgynevezett friesachi denárok (*Friesacher Pfennig*) néven ismert pénzek feletébb heterogén tömege alkotja, ezeken kívül elvétve fordulhat elő néhány bécsi, kölni vagy angol denár. A friesachi denárok eredetileg a salzburgi érsekek által a karintiai Friesach városában a XII. század első felétől – a kölni denárok mintájára – vert kiváló minőségű ezüstpénzek voltak. Később ez az elnevezés az eredeti friesachiak mintájára más világi és egyházi – karintiai és stájer hercegek, andesch-merani grófok, gurki és bambergi püspökök, aquilejai pátriárkák stb. – pénzverő hatóságok által a XII–XIII. század folyamán főként Karintia és Krajna területén fekvő pénzverdékben kibocsátott denárok gyűjtőfogalmává vált.¹⁶

A friesachi veretek III. Béla uralkodása idején jelentek meg a magyarországi pénzforgalomban, valódi jelentőségre azonban II. András uralkodása idején tettek szert. A friesachi denárok időrendjét az osztrák kutatás megnyugtatóan tisztázta, így az egyes veretek kibocsátásának időpontját 5-10 éves, bizonyos esetekben ennél rövidebb időtartamra sikerült meghatározni. A tatárjárás kori leletekben főként II. Eberhard salzburgi érsek (1200–1246) és Bernhard karintiai herceg (1202–1256) pénzei jelentik a záróveretet.

Míg a friesachi denárok forgalma éppen a tatárjárás idején kezdett visszaesni,¹⁷ a bécsi denároké ekkor növekedésnek indult, virágkoruk inkább a XIII. század második felében és a XIV. században mutatható ki.¹⁸ A tatárjárás korára keltezhető leletekben a záróveretet időnként az 1230 és 1240 között vert bécsi denárok jelentik.¹⁹

A magyar pénzek ellenben már ritkábban fordulnak elő, és ekkor is csak két veretcsoportjuk. Az egyik a brakteáták, azaz egyoldalas lemezpénzek csoportja (H191–200, 203),²⁰ a másik az előlapján BELA REX köriratban kettőskeresztes cimerepajzzsal díszített denár (H69). Ezeken kívül nagyon ritkán fordulnak elő más, korábbi magyar ezüstpénzek, IV. Bélához köthető egyéb pénzek pedig egyáltalán nem. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban erre a két típusra *brakteáta* és *H69 denár* néven fogok hivatkozni.

A két verettípus kronológiai besorolása évszázadokon át vita tárgyát képezte, mindenki saját szubjektív belátása szerint sorolta be III. vagy IV. Bélához, gyakorlatilag mindenfajta további elemzés nélkül.²¹

¹⁶ A friesachi denárokról általában és magyarországi forgalmukról a teljesség igénye nélkül lásd: *Luschin* 1922–1923.; *Baumgartner* 1949–1950.; *Gedai* 1969.; *Ban* 1992.; *Koch* 1994.; *Härtel* 1996.; *Alram* 1996.; *V. Székely* 2000.

¹⁷ *Baumgartner* 1949–1950. 25. o. Idézi: *Király* 1953–1954. 11. o.

¹⁸ *Tóth – Varga* 2015–2016. 66–71. o.

¹⁹ *V. Székely* 2014. 334., 344. o.

²⁰ Természetesen a H56. és H136. veretek technikai szempontból ugyan brakteátáknak számítanak, stílusuknál fogva viszont valóban XII. századi pénzek. A H201–202. lemezpénzek pedig nem magyar, hanem morva veretek. *Budaj – Ujszászi* 2017–2018.

²¹ A besorolás alapját az jelentette, hogy a két verettípus rendszerint együtt fordul elő, és egy részükön Bela rex felirat olvasható, vagyis valamely Béla nevű királyunkhoz kell kötni, I. és II. Béla pénzei közé viszont nem illenek be.

A legkorábbi kutatók, így Schönvisner István,²² Weszerle József²³ és Rupp Jakab²⁴ a XII. századra tette készítésüket, mígnem Réthy László már teljesen eltérő módon ítélte meg őket. Réthy, a magyar leíró numizmatika koronázatlan királya, aki évről évre több tízezer érmét határozott meg, éles szemmel vette észre, hogy ezek a pénzek stíluskritikai alapon nem illenek bele a XII. századi pénzek közé, így ezeket a BELA REX feliratú pénzeket (és velük párhuzamosan a brakteátákat) magától értetődően sorolta IV. Bélához.²⁵

A kutatást azonban nagymértékben visszavetette, pontosabban tévútra vezette Hóman Bálint néhány megállapítása. Hóman ugyanis a két magyar veretsoprotot, a *brakteátákat*, illetve a kettős keresztet címerpajzzsal ellátott H69 denárt, Réthyvel ellentétben III. Bélának tulajdonította, gyakorlatilag minden érv nélkül.²⁶ Megállapításának alátámasztására összesen hét, pontosabban hat leletet²⁷ sorolt fel annak bizonyítására, hogy a brakteátákat és velük a H69 denárt még a XII. században vagy a XII–XIII. század fordulóján rejtették el: Sövényháza–Hatrongyos-dűlő, Marienfeld, Nagykereki, Újkigyós, Kisgáj és Egervár. Ezek azonban valójában mind a XIII. század derekán elrejtett leletek.²⁸

Hóman Bálint, a modern magyar pénztörténetírás megalapítója olyan szaktekintélynek számított a pénz- és gazdaságtörténet terén, hogy hosszú időn keresztül senki nem merte még csak megkérdőjelezni sem, nemhogy megcáfolni állításait. Mivel a H69 denár éremképeinek komoly szfragisztikai vonatkozásai vannak, Hóman téves kronológiai besorolása²⁹ beépült a pecséttanba is, még a közelmúltban is a kettős keresztet címer eredetét III. Béla korára szokás visszavetíteni.³⁰

Az 1960-as években viszont, éppen a nagyszámú XIII. század közepi éremlelet vizsgálata során megkérdőjeleződni látszott Hóman állítása, miközben a kutatók egy kvázi tudathasadásos állapotba kerültek: logikusnak tűnt, hogy bizonyos összetételű leleteket kapcsolatba lehet hozni a tatárjárással, ugyanakkor az egyértelmű következtetést, miszerint az abban nagy számban megtalálható magyar vereteket IV. Béla korára kellene keltezni, hosszú időn át senki nem merte felvállalni. Kiváló példája ennek az abonyi lelet már fentebb említett példája, illetve Király Ferencnek az örkénypusztai lelet kapcsán írt cikke, amelyben a szerző következetesen kikerülte a kérdést, csupán katalógusszám alap-

²² Schönvisner István 1801-ben megjelent katalógusában még csupán a H191. és a H199. brakteáták szerepelnek (*Schönvisner* 1801. 124–125. o., Tab. II. n. 41., 42., 68.), mindkettő II. Bélánál, a H69 denár pedig III. Bélánál (*Schönvisner* 1801. 128. o., Tab. II. n. 45.).

²³ Weszerle József képtábláin III. Béla korába vannak besorolva a brakteáták (*Weszerle* 1873., XIII/30–52, XIV/1–20) és a H69 denár (*Weszerle* 1873., XIII. tábla 21–28).

²⁴ Rupp Jakab szintén összetartozónak vélte a brakteátákat, illetve a H69 denárt.

²⁵ „XV. sorozat. Egylapon vert érmek, ú. n. bracteátok. E sorozatot Rupp III. Bélának tulajdonítja, de úgy az ábrázolások, mint a körirati betű-típusok alapján ezen éremfajokat IV. Béla koránál régiebbeknek nem tartjuk. A pénzverőjegyeket, melyek utóbbi sorozatokon ritkulnak, itt ismét felújulni látjuk.” *Réthy* 1899. 32. o.

²⁶ „A harmadik csoportba III. Béla királynak (C. N. H. I. 271–281. sz.) féldoldali veretű lemezpénzei, bracteái és a velük rokon C. N. H. 263–265. sz. éremfajok tartoznak. Réthy e pénzeket – Rupp szemben – IV. Béla érmeinek tartja. E feltevésnek azonban úgy előállításuk, veretük és a IV. Béla pénzein már nem igen szereplő siglák, mint a leletek összetétele ellentmond. A C. N. H. 263. és 280. sz. érmek körirata – *Bela rex* – III. Béla korába utalja a pénzeket.” *Hóman* 1916. 238. o.

²⁷ *Hóman* 1916. 254. o. A sövényházi és a hatrongyosi lelet ugyanis egy és ugyanaz. Vö. *Kovács* 1997.

²⁸ Vö. *Tóth* 2007. 81. skk. o.

²⁹ *Hóman* 1918–1921. 4. o.

³⁰ „A végső soron Jézus Krisztus kínhalálának eszközére visszavezethető, a királyi hatalmat szimbolizáló kettős kereszt III. Béla király (1172–1196) pénzein fordul elő, kezdetben még pajzs nélkül, az 1190 táján vert pénzekon azonban már pajzsba foglalva.” *Bertényi* 2009. 189. o.

ján szerepeltette benne a brakteátákat, nem kötötte őket egyik Bélához sem, miközben a lelet elrejtését a tatárjárás idejére tette.³¹

A kutatók közül elsőként Tari László merte Hóman állítását megkérdőjelezni és egyértelműen kijelenteni, hogy a szóban forgó brakteátákat és denárt IV. Béla verette uralodása kezdetén.³² Mindenre kiterjedő érveit, amelyek között éppúgy szerepeltek stíluskritikai megállapítások, mint a leletadatokra alapozott bizonyítékok, máig nem sikerült senkinek megcáfolnia. Természetesen állításai csak lassan találtak elfogadásra, a későbbiek során bár Gedai István is többször felvetette a brakteáták XIII. századi voltát, de nem mert határozottan állást foglalni.³³ Magam, főként a leletadatok fényében, szintén egyértelműnek tartottam, hogy a brakteátákat és a denárt csak IV. Béla verethette.³⁴

Az utóbbi években a művészettörténészek közül Takács Imre,³⁵ míg a történészek részéről Körmendi Tamás hozott több ízben újabb és újabb érveket arra vonatkozóan, hogy ezek a pénzek nem készülhettek a XIII. század második harmada előtt.³⁶ Jelenleg tehát a kutatás álláspontja egyértelműen az, hogy az 1241–1242. évi tatárjárás idején elrejtett éremleletekben található magyar pénzeket logikusan IV. Béla verette, nem pedig 50 évvel korábban nagyapja, III. Béla.³⁷

Napjainkban, főként a nagy felületű régészeti feltárásoknak köszönhetően, nem csupán kontextus nélküli kincseletek állnak az összehasonlító elemzés rendelkezésére, hanem olyan régészeti közegből is ismertek ezek a pénzek, amelyek a lelőkörményeik alapján szintén a tatárjárás eseményeihez köthetők.³⁸

A Bács-Kiskun megyei Szankon, ahol már korábban is két tatárjárás kori kincslelet került elő, 2010-ben került feltárássra egy Árpád-kori ház, amelyben összeégett emberi csontvázak maradványai mellett ékszereket, használati tárgyakat és pénzeket találtak. A 72 db pénzérme – brakteáták és H69 denárok – mindegyike azon IV. Béla pénztípusok közé tartozik, amelyek a klasszikus tatárjárás kori éremkincsekben is előfordulnak.³⁹

A Cegléd–Bürgeházi-dűlőben feltárt, feltehetőleg a tatárjáráskor elpusztult ház kemenéjében talált anya és két gyermeke csontváza mellett szintén egy H69 denár került elő,⁴⁰ ahogy a Csanádpalota határában összekötözött végtagokkal eltemetett csontváz mellett is IV. Béla-pénzek kerültek elő,⁴¹ a muhi csatater közelében elhantolt harcos sírja pedig 8 db H69 denárt tartalmazott.⁴²

³¹ „Leletünk elrejtési idejét a pénzek verési idejének alapján 1235–1240 közötti évek valamelyikére tehetjük. Valószínű, hogy a tatárok okozta veszély kényszerítette egykori tulajdonosát az elrejtésre.” *Király* 1953–1954. 12. o.

³² *Tari* 1964–1965.

³³ *Gedai* 1965–1966.

³⁴ *Tóth* 2007.

³⁵ *Takács* 2011.; *Takács* 2013.

³⁶ *Körmendi* 2011.; *Körmendi* 2013.

³⁷ Ellenvéleményt képvisel ebben a tekintetben Gyöngyössi Márton és tanítványa, Nagy Balázs, akik továbbra is III. Béla korához kötik ezeket a pénzeket. *Gyöngyössi* 2012. 21. o.; *Gyöngyössi* 2017. 33. o.; *Gyöngyössi* 2018. 74–80. o.; *Nagy* 2019.

³⁸ Példaként említhető a pécsi lelet, amelynek 52 db friesachi denár által alkotott összetétele egyáltalán nem 1241–1242-re keltezné elrejtését, hanem évtizedekkel korábban: ebben az esetben éppen a régészeti kontextus alapján hozta kapcsolatba a feltáró a tatárjárással. *Bodó* 2007. 94. o.

³⁹ *Sz. Wilhelm* 2014. 88. o.; *V. Székely* 2014. 336. o.

⁴⁰ *Gulyás* 2014. 35. o.; *V. Székely* 2014. 335. o.

⁴¹ *Gulyás* 2014. 35. o.; *Gulyás – Gallina* 2014. 153. o.; *Gallina – Gulyás* 2017. 761. o.

⁴² *Pusztai* 2014. 145. o.; *V. Székely* 2014. 337. o.

Ezek a példák segítettek felszámolni azt a vélekedést, miszerint a kincsleletekben lévő pénzek nem a mindennapi pénzforgalom jellegzetességeit tükrözik, továbbá egyértelművé tették, hogy a kincsként elrejtett leletek, valamint a tulajdonosnál levő „készpénz” ugyanazon összetétellel bír, vagyis nem különbözik egymástól az úgynevezett teaurált leletek és a mindennapokban használt fizetőeszközök köre.

A leletek földrajzi elterjedése

A tatárjárás kori lelethorizont, bár lényegében lefedi a Kárpát-medence területét, jórészt a Dunától keletre eső felére, a Duna–Tisza közére és a Tiszántúlra, vagyis a mongol invázió által legsúlyosabban érintett területekre összpontosul, de ezen belül két jellegzetes csomópontot lehet elkülöníteni. Északkelet-Magyarországon, a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar egy szűkebb területén tucatnyi éremlelet került elő. Hajdúszoboszlóról és Balmazújvárosból három-három lelet ismert, de ide kapcsolhatók a hajdúböszörményi, balkány–abapusztai, pusztabánházai, géberjéni, érszodorói, pátrohai, nyírmártonfalva–guti, nagecsedi, tyukodi és kicsit távolabbra keletre a sarmasági, dél-nyugatra a nagykerekai és karcagi leletek. A másik csomópont a Duna–Tisza köze, a mai Pest és Bács-Kiskun megyék területén található. Ide tartoznak – északról dél felé haladva – a kesztölci, budapesti, péceli, nagytarcsai, tápiógyörgyei, tápiószelei, újszászi, kiskunlacházai, abonyi, örkénypusztai, nagykörosi, kecskeméti, akasztói, kiskunmajsai, kiskundorozsmai, bácsalmási leletek, vagyis a jelenleg ismert kincsleletek több, mint a fele két szűkebb régióban helyezkedik el. A Dunántúlról, a Felvidékről és Erdélyből jóval kevesebb lelet ismert. Az elterjedési anomáliák legkézenfekvőbb magyarázata maga a tatárok pusztítása, amely kifejezetten ezeket a területeket sújtotta leginkább, bár ez nem magyarázza az erdélyi leletek hiányát.⁴³ Magától értetődik, hogy csak ott rejthettek el éremleleteket, ahol megfelelő fokú volt a pénzhasználat, vagyis a lelethorizont elterjedési vizsgálatánál mindkét szemponttal egyformán kell számolni.

A képet két tényező is tovább árnyalhatja. Jelenleg a kincshorizont egyes leleteit egységesen szokás kezelni, eddig még nem történt próbálkozás arra vonatkozólag, hogy összetételük alapján pénzforgalmi régiókat különítsünk el egymástól. Nem lenne felesleges ugyanis összevetni a külföldi és a hazai pénzek elterjedésének arányát a lelethorizonton belül, és megvizsgálni, hogy esetleg bizonyos területeken eltérhet-e egymástól a leletek összetétele. Az egyetlen erdélyi tatárjárás kori lelet például csupán brakteátákat tartalmazott,⁴⁴ a hasonló korú segesvári temetőben pedig szintén csak magyar pénzek voltak.⁴⁵ Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a Dunántúlon nagyobb arányban szerepelnek a friesachi denárok a magyar pénzek rovására, és ugyanez a kép mutatkozik a Tiszántúl északi részén is. A Duna–Tisza-közén általában mintha kiegyenlített lenne a magyar és külföldi veretek aránya, míg a térség északi felén inkább a hazai pénzeket tartalmazó leletek kerülnek túlsúlyba.

⁴³ Az erdélyi leletek hiánya már korábban is feltűnt, éppen a friesachi denárok kapcsán. Vö. *Király* 1953–1954. 10. o.

⁴⁴ Kézdivásárhelyre lásd *Tóth* 2007. 83–84. o.

⁴⁵ Segesvár–Malomoldalra lásd *Kovács* 1994. 305. o.

Régi kérdések, új válaszok

Amennyiben hiszünk a tényeknek, és nem kívánjuk félrevezeti magunkat mindenféle téveszmékkel, kijelenthetjük, hogy a tatárjárás kori kincshorizont egy pillanatfelvételt közvetít számunkra abból a szempontból, milyen pénzek forogtak a Magyar Királyságban 1241–1242-ben. Egyértelműnek tűnik a külföldi, friesachi denárok túlsúlya, amit az írott források is alátámasztanak. A kérdés csupán az, miért és mi módon kerültek hazánkba ezek a pénzek. A kérdéskör túlzott leegyszerűsítésének tűnik az a sokak által hangoztatott megoldási javaslat, miszerint azért használtak az országban friesachi denárokat, mert a magyar királyi pénz rossz minőségű volt. Ez nagyjából azt jelentené, hogy amennyiben jelenleg a magyar forint árfolyama az euróval szemben esik, inkább mindenki átáll az euró használatára. Ugyanúgy képtelen ötlet azt feltételezni, hogy azért használtak az országban külföldi fizetőeszközöket, mert azok nem estek az éves pénzűjtés hatálya alá, kvázi ezek segítségével lehetett kikerülni az adózást.

Nyilvánvalóan mind a két állítás képtelenség, hiszen a pénzhasználatot, főként az idegen pénzek forgalmát nem a kívánság és óhaj, hanem a kereskedelem és a gazdasági szükségességek határozzák meg. Magyarországra azért került – denárok formájában – hatalmas mennyiségű friesachi eredetű ezüst, mert az országból ugyanebben az értékben valamilyen termék cserében kikerült a bányavidékekre. Valószínűleg nem tévedünk, ha ebben a magyarországi állatkivittelt látjuk.⁴⁶ Nagyállattartás, azaz szarvasmarha tenyésztés viszont kevésbé valószínűsíthető a hegyvidékeken, sokkal inkább az Alföldön.

Jelenleg tehát elindult egy olyan újraértelmezése a tatárjárás kori kincseleteknek, amely már nem csupán pusztán létüket diagnosztizálja, de megpróbálja szélesebb kontextusba helyezni őket, pontosabban kiaknázni az általuk nyújtott lehetőségeket, amelyeket még korántsem merített ki a kutatás.

BIBLIOGRÁFIA

- Alam* 1996. *Michael Alam*: Der Friesacher Pfennig in der mittelalterlichen Alpenländern. In: Die Friesacher Münze im Alpen-Raum. La moneta frisacence nell'Alpe Adria. Hrsg. R. Härtel. (Grazer Grundwissenschaftliche Forschungen. Schriftreihe der Akademie Friesach.) Graz, 1996. 97–134. o.
- Ban* 1992. *Herbert Ban*: Die Zeitfolge der Hauptausgaben der Münzstätten Friesach und St. Veit in der Blütezeit. *Haller Münzblätter*, 5. (1992) 14/15. sz. 329–337. o.
- Baumgartner* 1949–1950. *Baumgartner Egon*: A friesachi denárok magyarországi utánvereteinek kérdéséhez. *Numizmatikai Közlöny*, 48–49. (1949–1950) 25–29. o.

⁴⁶ *Spufford* 1988. 136., 305. o.

- Bertényi* 2009. *Bertényi Iván*: Az Árpád-házi királyok címere és Aragónia. In: Királynéok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. Szerk. *Ramon Sarobe – Tóth Csaba*. Budapest, 2009. 189–197. o.
- Bodó* 2007. *Bodó Balázs*: 13. századi éremlelet Pécs központjából (Baranya m.). In: A tatárjárás (1241–42). Kiállítási katalógus. Szerk. *Ritoók Ágnes – Garam Éva*. Budapest, 2007. 94–96. o.
- Budaj* 2007. *Marek Budaj*: Košický zlatý poklad (The Košice Gold Treasure). Bratislava, 2007.
- Gallina – Gulyás* 2017. *Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi*: „Láttam a végtelen sok kunt és tatárt...” – A tatárjárás emlékei Csanádpalotáról. In: Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Szerk. *Balogh Csilla – Major Balázs*. Esztergom 2014. november 4–6. 2. k. 755–776. o.
- Gedai* 1961–1962. *Gedai István*: A kiskunmajsai friesachi éremlelet. *Numizmatikai Közlöny*, 60–61. (1961–1962) 83. o.
- Gedai* 1965–1966. *Gedai István*: Árpádkori lemezpénzeink kormeghatározásához. *Numizmatikai Közlöny*, 64–65. (1965–1966) 33–40. o.
- Gedai* 1969. *Gedai István*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.–13. Jahrhunderten. *Acta Archaeologica Hungarica*, 21. (1969) 105–148. o.
- Gedai* 1969a. *Gedai István*: A Dunántúl szerepe az Árpádkor kereskedelmében numizmatikai adatok alapján. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 8. (1969) 253–256. o.
- Gedai* 1969b. *Gedai István*: Numizmatikai adatok a dukátus kérdéséhez. *Folia Archaeologica*, 20. (1969) 99–105. o.
- Gulyás* 2014. *Gulyás Gyöngyi*: Egy elpusztult tatárjáráskori ház Cegléd határában. In: „Carmen miserabile.” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. *Rosta Szabolcs – V. Székely György*. Kecskemét, 2014. 29–56. o.
- Gulyás – Gallina* 2014. *Gulyás Gyöngyi – Gallina Zsolt*: Magányos kun lósír Csanádpalotáról. In: „Carmen miserabile.” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. *Rosta Szabolcs – V. Székely György*. Kecskemét, 2014. 151–168. o.
- Gyöngyössy* 2012. *Gyöngyössy Márton*: Magyar pénztörténet 1000–1540. Budapest, 2012.
- Gyöngyössy* 2017. *Gyöngyössy Márton*: A bánhidai tatárjárás kori éremlelet. Tata, 2017.

- Gyöngyössy 2018. *Gyöngyössy Márton*: A magyar lemezpénzek lehetséges keletkezéséről a bányhidai, tatárjárás kori éremlelet kapcsán. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádás István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. Budapest. 2018. 71–84. o.
- Hóman 1916. *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916.
- Hóman 1918–1921. *Hóman Bálint*: A magyar czímer történetéhez. *Turul*, 36. (1918–1921) 3–11. o.
- Keresztesi 1795. *Keresztesi József*: NUMOTHÉKA vagy olly pénzes LÁDÁTSKA, amellybe némely római consulok, imperátoroknak s a többi – európai országoknak kivált a’ dicsősséges magyar királyoknak ’s fejedelmeknek régibb és újabb folyó és emlékeztető – kisebb és nagyobb – arany-, ezüst- és rézpénzeiket, mellyeket sok esztendőök alatt öszveszerezgethetett, rendel lerakta ’s rövid jegyzésekkel megvilágosította. Kézirat. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Kézirat I. 28.
- Király 1953–1954. *Király Ferenc*: Éremlelet Örkénypusztán. *Numizmatikai Közlöny*, 52–53. (1953–1954) 9–12. o.
- Koch 1983. *Bernhard Koch*: Ser Wiener Pfennig. Ein Kapitel aus der Preiode der regionalen Pfennigmünze. Wien, 1983.
- Koch 1994. *Bernhard Koch*: Corpus Nummorum Austriacorum I. Mittelalter. Wien, 1994.
- Kovács 1997. *Kovács László*: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Éremtani tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. Budapest, 1997.
- Körmendi 2011. *Körmendi Tamás*: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul*, 84. (2011) 73–83. o.
- Körmendi 2013. *Körmendi Tamás*: Még egyszer III. Béla állítólagos címeres denárjáról és brakteátáiról. *Numizmatikai Közlöny*, 110–111. (2013) 71–81. o.
- Luschin 1922–1923. *Luschin von Ebengreuth, Arnold*: Friesacher Pfennige. Beiträge zur ihrer Münzgeschichte und zur Kenntniss ihrer Gepräge. *Numismatische Zeitschrift*, 55. (1922) 89–118. o.; 56. (1923) 33–144. o.
- Nagy 2019. *Nagy Balázs*: Támpontok a H. 199 számú lemezpénz és a H. 69 számú denár korrendjéhez. *Studia Comitatus*, 37. (2019) 150–165. o.
- Parádi 1963. *Parádi Nándor*: Magyarországi pénzleletes cserépedények (XI–XVIII. század). Münzfunde hortende mittelalterliche Gefasse in Ungarn (11.-17. Jh.). *Archaeologiai Értesítő*, 90. (1963) 205–251. o.

- Parádi* 1975. *Parádi Nándor*: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A nyáregyháza–pusztapótharaszti kincslet. *Folia Archaeologica*, 26. (1975) 119–161. o.
- Pusztai* 2011. *Pusztai Tamás*: Könnyűlovas harcos sírja a muhi csatából (Grab eines leichten Reiterkriegers aus dem Schlacht von Muhi). *MFME-Studia Archaeologica*, 12. (2011) 629–640. o.
- Pusztai* 2014. *Pusztai Tamás*: Buzogánnyal, tarsollyal és késtok-merevítővel eltemetett halott a muhi csatából. In: „Carmen miserabile.” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. *Rosta Szabolcs – V. Székely György*. Kecskemét, 2014. 141–150. o.
- Réthy* 1899. *Réthy László*: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. I. Árpád-házi királyok kora. Budapest, 1899.
- Rogierius* 1981. *Rogierius mester* siralmas éneke. Ford. *Horváth János*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 111–152. o.
- Spalato* 1981. *Spalato Tamás*: A salonai és spalato-i főpapok története. Ford. *Csonka Ferenc*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 172–193. o.
- Spufford* 1988. *Peter Spufford*: Money and its Use in Medieval Europe. Cambridge, 1988.
- Schönvisner* 1801. *Schönvisner István*: Notitia Hungariae rei numariae ab origine ad praesens tempus. Buda, 1801.
- Sz. Wilhelm* 2014. *Sz. Wilhelm Gábor*: „Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették” – Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában. In: „Carmen miserabile.” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. *Rosta Szabolcs – V. Székely György*. Kecskemét, 2014. 81–110.
- Takács* 2011. *Takács Imre*: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, 84. (2011) 84–91. o.
- Takács* 2013. *Takács Imre*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei (Royal Seals of the Árpád Dynasty). Budapest, 2012.
- Tari* 1964–1965. *Tari László*: Éremllet Csongrád-Faragó-tanyán (Gehöft aus dem XIII. Jahrhundert). In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964–1965. 1. k. 83–92. o.
- Tóth* 2018. *Tóth Endre*: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények. Budapest, 2018.
- Tóth – Ulrich* 2007. *Tóth Csaba – Ulrich Attila*: Az újfehértói aranyéremkincs (Der Goldmünzschatz von Újfehértó). Budapest, 2007.

- Tóth – V. Székely* 2016. *Tóth Csaba – V. Székely György*: Pénzleletek a középkori Magyarországon (1000–1437/1440). In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Magyar történelmi emlékek. (Értekezések. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.) Szerk. *Weisz Boglárka*. Budapest, 2016. 149–165. o.
- Tóth* 2007. *Tóth Csaba*: A tatárjárás korának pénzekkel keltezett kincsleletei. In: A tatárjárás (1241–1242). Katalógus. Szerk. *Ritoók Ágnes – Garam Éva*. Budapest, 2007. 79–90. o.
- V. Székely* 1991–1992. *V. Székely György*: XVIII. századi feljegyzés egy friesachi éremletről (A szalacsi lelet) (Eine Aufzeichnung aus dem 18. Jahrhundert über einen Friesacher Münzfund (Der Fund von Szalacs). *Numizmatikai Közöny*, 90–91. (1991–1992) 105–113. o.
- V. Székely* 1994. *V. Székely György*: Megjegyzések a késő Árpád-kori éremleleteink keltezéséhez. In: A numizmatika és a társtudományok. Szerk. *Nagy Ádám*. Szeged, 1994. 115–124. o.
- V. Székely* 2000. *V. Székely György*: A friesachi denárok magyarországi forgalmának kezdetei. *Az Érem*, 56. (2000) 2. sz. 6–13. o.
- V. Székely* 2014. *V. Székely György*: Tatárjárás és numizmatika. Egy történelmi katasztrófa pénzforgalmi aspektusai. In: „Carmen miserabile.” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. *Rosta Szabolcs – V. Székely György*. Kecskemét, 2014. 331–344 o..
- Weszerle* 1873. *Weszerle József* hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873.

Csaba Tóth

ABOUT THE FIND HORIZON OF THE MONGOLIAN INVASION (1241–1242)

(Abstract)

Roughly 100–150 coin hoards are known currently from the Carpathian Basin, most likely hidden during the Mongolian invasion in 1241–1242. This coin horizon, which has been demonstrated only in recent decades, covers the entire territory of the medieval Kingdom of Hungary, although of course, their spread is not geographically uniform.

A typical coin hoard from this age (or a mixed treasure containing jewelry and hack silver) can basically consist of two groups of coins. Foreign currencies are mainly represented by 12–13th century *Friesacher Pfennigs*, but they also contain *Wiener Pfennigs* as well as coins minted in Cologne and England to a lesser extent. Hungarian coins almost without exception were minted by Bela IV (1235–1270) during the first phase of his reign, earlier coins are rarely found.

The existence of the find horizon raises a number of questions, the reinterpretation of which has only recently begun.